

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

راه‌های جبران خسارت‌های معنوی مرتبط با شبکه‌های اجتماعی از منظر فقه و حقوق

استاد راهنما

دکتر محمدمهدی زارعی

استاد مشاور

دکتر علی اکبر ایزدی فرد

نگارش

زهرة حدادی

(شهریور ۱۴۰۰)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعهدنامه اصالت پایان نامه

بدین وسیله اینجانبه دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با شماره دانشجویی تعهد می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان‌نامه اینجانبه تحت عنوان راه‌های جبران خسارت‌های معنوی مرتبط با شبکه‌های اجتماعی از منظر فقه و حقوق حاصل فعالیت پژوهشی خودم بوده که به راهنمایی یا مشاورت اساتید دانشگاه مازندران تهیه شده است و در هر جا که از دستاوردها یا آثار علمی دیگران استفاده شده با رعایت حقوق مالکیت معنوی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در متن پایان‌نامه، ارجاع داده شده و در منابع پایانی ذکر شده است.

این اثر پژوهشی قبلاً برای اخذ هیچ مدرک هم‌سطح، بالاتر یا پایین‌تر هیچ یک از دانشگاه‌ها و مؤسسات دولتی یا غیردولتی ارائه نشده است، در صورت احراز تخلف و اثبات خلاف هر یک از موارد فوق، دانشگاه مازندران حق دارد بدون نیاز به حکمی از مراجع قضایی یا غیرقضایی، نسبت به ابطال مدرک تحصیلی اینجانبه اقدام کند و حق پیگیری قضایی موضوع نیز برای دانشگاه مازندران محفوظ است و اینجانبه حق هرگونه اعتراض را از خود ساقط می‌نمایم.

کلیه نتایج و حقوق حاصل از این اثر، متعلق به دانشگاه مازندران است و هرگونه استفاده از نتایج علمی و عملی، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری ترجمه و اقتباس از پایان‌نامه، بدون موافقت دانشگاه مازندران یا استاد راهنما یا مشاور، ممنوع است، نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

صحت امضای دانشجو مورد گواهی است. نام و نام خانوادگی و امضاء دانشجو

مدیر گروه دانشکده

معاون پژوهشی دانشکده

این پایان نامه را به پیشگاه شهید والا مقام، سردار بزرگ اسلام، حاج قاسم سلیمانی تقدیم می نمایم.

صفحه سپاسگزاری

از تمام کسانی که مرا در مسیر تحقیقات و نگارش پایان‌نامه‌ی حاضر راهنمایی و یاری نمودند، خصوصاً اساتید محترم جناب آقای دکتر محمد مهدی زارعی و جناب آقای دکتر علی‌اکبر ایزدی فرد، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم.

چکیده

بررسی آیات قرآن کریم، روایات ائمه معصومین (علیه السلام) و کتب فقهی به عنوان مراجع اصلی استنباط احکام عملی حاکی از اهمیت بالای تعاملات اجتماعی انسان‌ها تحت عناوینی چون حقوق معنوی می‌باشد. از طرفی بررسی روند رشد استفاده از شبکه‌های اجتماعی و تقویت آن در تعاملات انسانی با توجه به شیوع ویروس کرونا و تشدید آسیب‌های و خسارت‌های ناشی از آن، لزوم بررسی سازوکارهای مقابله‌ای در قبال خسارت‌های معنوی ناظر بر شبکه‌های اجتماعی را بیش از پیش اثبات می‌کند، لذا هدف از این پژوهش بررسی راه‌های جبران خسارت معنوی ناظر بر شبکه‌های اجتماعی از منظر فقه و حقوق می‌باشد.

مطابق یافته‌های برخی از پژوهش‌ها، ۵۵٪ جمعیت جهان (۴.۳ میلیارد نفر) در شبکه‌های اجتماعی فعال هستند. همچنین بر اساس گزارش سازمان تنظیم مقررات و ارتباطات رادیویی کشور در سال ۱۳۹۹، در ایران ۷۶ میلیون نفر از اینترنت پرسرعت سیار استفاده می‌کنند و مطابق آمار شرکت‌های دانش‌بنیان، مهم‌ترین شبکه‌های اجتماعی مورد استفاده در ایران به ترتیب: واتس‌آپ، اینستاگرام، تلگرام، روبیکا، سروش، فیسبوک، بله، آی‌گپ، ایتا، لینکدین و توئیتر می‌باشد.

نتایج بررسی مبانی فقهی ناظر بر جبران خسارت‌های معنوی حاکی از آن است، اصل خسارت معنوی و لزوم جبران آن بدون توجه به بستر وقوع، ذیل آیات، روایات و قواعدی چون قاعده لاضرر و قاعده اتلاف، قاعده نفی عسر و حرج و ... مورد پذیرش است، لیکن در حوزه جبران حقوقی خسارت‌های معنوی در شبکه‌های اجتماعی با وجود توجه به مقوله‌ای به نام مسئولیت مدنی در فضای مجازی بین محققان این حوزه و برخی قوانین موضوعه و قابل استناد همچون قانون مطبوعات، قانون تجارت الکترونیک، قانون مقابله با جرایم رایانه‌ای و قانون حمایت از حقوق مؤلفان، نوعی عدم تناسب بین قوانین حقوقی مرتبط با خسارت‌های معنوی در بستر شبکه‌های اجتماعی با رویه قضایی موجود وجود دارد که نشانگر ضعف در حوزه اجرایی قوانین است.

مطابق یافته‌های پژوهش جبران خسارت‌های معنوی ناظر بر شبکه‌های اجتماعی از روش‌هایی چون: جبران عینی یا اعاده حیثیت، جبران مالی، جبران کیفی، جبران نمادین و توقیف عامل ضرر قابل انجام می‌باشد، لیکن چالش استفاده از روش‌های فوق از یک منظر در بروز نبودن رویه‌های قضایی و اختلاف نظر متخصصان حقوقی و از یک منظر در ضعف زیرساخت‌های فنی و مخابراتی ناظر بر اثبات وقوع خسارت و تحقق روش‌های جبرانی در این بستر می‌باشد.

مطابق آنچه که در جمع‌بندی و پیشنهادات پژوهش ارائه گردید، بازنگری و به‌روزرسانی قوانین موجود، الزام محاکم قضایی در اجرای آن، بازنگری در اساس‌نامه فعالیت شبکه‌های اجتماعی در داخل کشور، پیگیری شبکه ملی اطلاعات، شناسنامه‌دار کردن محتوا، افراد و ابزارهای فعال در شبکه‌های اجتماعی از جمله راهکارهای جبرانی و پیشگیرانه نسبت به خسارت‌های معنوی ناشی از شبکه‌های اجتماعی می‌باشد.

کلید واژه‌ها: خسارت معنوی، مسئولیت مدنی، شبکه‌های اجتماعی، قاعده لاضرر

فهرست

مقدمه	۱
بیان مسئله	۱
سؤالات پژوهش	۳
پیشینه پژوهش	۳
فرضیه های پژوهش	۶
اهداف تحقیق	۶
ضرورت پژوهش	۶
مبانی نظری پژوهش	۷
روش شناسی پژوهش	۹
سازماندهی پژوهش	۱۰
فصل اول کلیات تحقیق	۱۱
۱-۱. معانی خسارت معنوی و بررسی واژه های مرتبط	۱۲
۱-۱-۱. معنای لغوی خسارت	۱۲
۱-۱-۲. معنای اصطلاحی خسارت	۱۲
۱-۱-۳. مفهوم خسارت معنوی	۱۴
۱-۲. اقسام خسارات معنوی	۱۵
۱-۲-۱. خسارات معنوی نسبت به اشخاص حقیقی	۱۵
۱-۲-۲. خسارت معنوی نسبت به اشخاص حقوقی	۱۶
۱-۲-۳. سایر ضررهای معنوی	۱۷
۱-۲-۴. ضررهای معنوی جمعی	۱۷
۱-۲-۵. عدم النفع	۱۸
۱-۳. مفهوم شبکه اجتماعی	۱۹
۱-۳-۱. فضای مجازی یا سایبری	۲۰
۱-۳-۲. رسانه های اجتماعی	۲۰
۱-۳-۳. انواع شبکه های اجتماعی	۲۱

فصل دوم خسارت های معنوی ناظر بر شبکه های اجتماعی ۲۷

۱-۲. تفاوت های شبکه اجتماعی در فضای مجازی با فضای حقیقی ۲۸

۱-۲-۱. سرعت انتشار ۲۸

۱-۲-۲. ناملوس بودن فضای مجازی ۲۸

۱-۲-۳. شمولیت، گستردگی و عدم محدودیت ۲۹

۱-۲-۴. تخصصی بودن فضای مجازی ۲۹

۱-۲-۵. غیرقابل کنترل بودن فضای مجازی ۲۹

۱-۲-۶. هویت های پنهان یا دروغین بازیگران فضای مجازی ۲۹

۱-۲-۷. پایدار و مستمر بودن مطالب در فضای مجازی ۳۰

۲-۲. آسیب های عمده فضای مجازی ناظر بر خسارت های معنوی ۳۰

۱-۲-۲-۱. عملیات رسانه ای و جنگ شناختی علیه یک کشور ۳۱

۲-۲-۲-۲. تغییر سبک زندگی و مدرن گرایی ۳۲

۲-۲-۲-۳. تضعیف ارزش ها و باورها ۳۲

۲-۲-۲-۴. جمع آوری اطلاعات (Big Data) و مهندسی اجتماعی ۳۳

۲-۲-۲-۵. خسارت به اقتصاد کشور ۳۳

۲-۲-۲-۶. آسیب به کانون خانواده ۳۴

۲-۲-۲-۷. ایجاد اعتیاد به فضای مجازی ۳۴

۳-۲. مصادیق خسارت های معنوی ناظر بر شبکه های اجتماعی ۳۵

۱-۳-۲-۱. هتک حرمت ۳۵

۲-۳-۲-۲. نفاق و تفرقه افکنی ۳۶

۳-۳-۲-۳. شایعه پراکنی و نشر اکاذیب ۳۷

۴-۳-۲-۴. سرقت و افشای اطلاعات و نقض حریم خصوصی افراد ۳۸

۵-۳-۲-۵. بهتان و افتراء ۳۹

۶-۳-۲-۶. استهزاء و تمسخر ۳۹

۷-۳-۲-۷. غیبت ۴۰

۸-۳-۲-۸. نقض مالکیت فکری ۴۰

۹-۳-۲-۹. ترویج خشونت ۴۱

فصل سوم مستندات فقهی و حقوقی جبران خسارت معنوی ناشی از شبکه های اجتماعی ۴۳

۱-۳-۱. مبانی فقهی جبران خسارت معنوی ۴۴

- ۳-۱-۱. آیات قرآن کریم ناظر بر جبران خسارت‌های معنوی..... ۴۴
- ۳-۱-۲. روایات و احادیث ناظر بر جبران خسارت‌های معنوی..... ۴۵
- ۳-۱-۳. قواعد فقهی مرتبط با جبران خسارت‌های معنوی..... ۴۶
- ۳-۲. مبانی نظری جبران خسارت معنوی..... ۵۴
- ۳-۳. مبانی سنتی جبران خسارت..... ۵۵
- ۳-۳-۱. نظریه تقصیر..... ۵۵
- ۳-۳-۲. نظریه خطر..... ۵۵
- ۳-۳-۳. نظریه تضمین حق..... ۵۶
- ۳-۳-۴. نظریه انتساب عرفی..... ۵۶
- ۳-۳-۵. نظریه رفاه و خیر..... ۵۶
- ۳-۳-۶. نظریه لاضرر..... ۵۷
- ۳-۴. مبانی حقوقی و قانونی ناظر بر جبران خسارت معنوی..... ۵۷
- ۳-۴-۱. سیر تاریخی..... ۵۷
- ۳-۴-۲. خسارت معنوی در نظام قانونی جمهوری اسلامی ایران..... ۵۸
- ۳-۵. مسئولیت مدنی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی..... ۶۶
- ۳-۵-۱. نظریه‌های حقوقی در باب مسئولیت مدنی در فضای مجازی..... ۶۷
- ۳-۵-۲. قوانین موضوعه و ابزارهای فنی مرتبط با مسئولیت مدنی در فضای مجازی..... ۶۸
- ۳-۵-۳. مسئولیت مدنی بازیگران فعال شبکه‌های اجتماعی..... ۷۶
- فصل چهارم روش‌های جبران خسارت معنوی ناشی از شبکه‌های اجتماعی در فقه و حقوق..... ۸۱**
- ۴-۱. قابلیت جبران خسارت‌های معنوی با توجه به آثار آن..... ۸۲
- ۴-۲. نحوه جبران خسارت معنوی در رویه قضایی..... ۸۲
- ۴-۳. شیوه‌های جبران خسارت معنوی از منظر فقه و حقوق..... ۸۴
- ۴-۳-۱. اعاده وضعیت پیشین یا جبران عینی..... ۸۴
- ۴-۳-۲. پرداخت معادل یا جبران بدلی..... ۸۶
- ۴-۳-۳. جبران خسارت به روش نمادین و اسمی..... ۹۱
- ۴-۳-۴. جبران به روش کیفری..... ۹۲
- ۴-۴. فتاوی مراجع تقلید در خصوص مصادیق و راههای جبران خسارت معنوی..... ۹۳
- ۴-۵. نتیجه‌گیری..... ۹۵

۶-۴. پیشنهادات ۹۶

فهرست منابع ۹۸

فهرست کوتاه نوشت ها

فتا: فضای تولید و تبادل اطلاعات

تصویر ۱-۱. آمار شبکه های اجتماعی ایران ۲۳

مقدمه

احترام به سلامت روح، جسم، حیثیت، شهرت، حقوق و آزادی‌های مشروع و قانونی، عواطف، احساسات و عقاید دینی افراد که از ارزش‌های معنوی آنان به شمار می‌آید از اهمیت ویژه‌ای در اسلام و منابع گوناگون فقهی برخوردار است، همین مسئله ضرورت جبران و تدارک خسارت‌های وارده به آنان را پررنگ تر می‌نماید؛ زیرا مسلم است که افراد علاوه بر خسارت‌های مادی در برابر آسیب‌های روحی نیز متضرر می‌شوند، چه بسا به دلیل اینکه افراد را از درون متاثر می‌نماید، آثار مخرب‌تری نیز با خود به همراه داشته باشد.

امروزه در میان اندیشمندان، موضوع خسارت معنوی از موضوعات پرمناقشه می‌باشد، این خسارت در منابع فقهی و حقوقی کشور مورد پذیرش بوده، اما تناسب میان روش‌های موجود جبران آن با مصادیق این دسته از خسارات محل بحث است. در حقیقت، به دلیل ماهیت غیرمادی خسارت‌های معنوی بسیاری از افراد آن را قابل جبران ندانسته و دعاوی مرتبط با آن نیز غالباً در محاکم قضایی نادیده انگاشته شده و یا با مصالحه برطرف گشته‌اند.

ضمن اینکه امروزه به جهت پیشرفت و توسعه‌ی فناوری اطلاعات و ارتباطات و استفاده جوامع بشری از ابزارهای نوین الکترونیکی به خصوص شبکه‌های اجتماعی مجازی به منظور برقراری تعاملات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و...، با چالش‌ها و آسیب‌هایی خصوصاً در زمینه ایراد خسارت‌های معنوی مواجه هستیم که در گذشته وجود نداشتند.

بنابراین به جهت ضرورت امکان مطالبه خسارت‌های معنوی که در بستر این فضای نامحدود رخ می‌دهد، بعد از بررسی مفاهیم اساسی مرتبط با پژوهش حاضر همانند خسارت‌های معنوی و شبکه‌های اجتماعی و ذکر مصادیق آن‌ها، به تبیین مبانی فقهی و قانونی جبران خسارت‌های معنوی و عوامل ثبوت مسئولیت مدنی در فضای مجازی پرداخته، سپس پیشنهاداتی جهت پیشگیری و جبران خسارت‌های معنوی ناظر بر شبکه‌های اجتماعی مجازی ارائه می‌گردد.

بیان مسئله

مطالعه و بررسی آیات قرآن کریم، روایات ائمه معصومین (علیه‌السلام) و کتب فقهی به‌عنوان مراجع اصلی استنباط احکام عملی حاکی از اهمیت بالای تعاملات اجتماعی انسان‌ها می‌باشد. موضوعی که تحت عناوین متعددی از جمله حق الناس، قاعده لاضرر و ... به آن پرداخته شده است. از جمله موارد فوق می‌توان به آیه شریفه «لا تضار والده بولدها ولا مولود له بولده» اشاره کرد که در آن در صورتی که فعل «لاتضار» معلوم فرض شود، معنی آیه به این صورت است که: «نه مادر حق ضرر زدن به کودک را دارد و نه پدر» مشخص است که کاربرد آیه در معنای تحقق مسئولیت جبران در برابر ضرر وارده روشن می‌شود.

از دیگر نمونه‌های بارز تاکید آیات و روایات بر موضوع خسارت‌های معنوی و یا مصادیق آن عبارت است از: آیه ۵۸ سوره احزاب (تهمت)، آیه ۱ سوره همزه (عیب‌جویی)، آیه ۱۲ سوره حجرات (غیبت)، آیه ۱۵ سوره نور (شایعه‌پراکنی)، آیه ۵۹ سوره توبه (تهمت).

در بین احادیث پرشماری که به موضوع نفی غیبت، تهمت، هتک حرمت، شایعه‌پراکنی، دروغ، تمسخر، عیب‌جویی و ... پرداخته‌اند، به نمونه‌ای از آنان اشاره خواهیم کرد.

امام صادق علیه‌السلام در حدیثی فرمودند: اگر کسی علیه مؤمن سخنی بگوید که موجب کسر حیثیت وی و از بین بردن مروت و منزلت او شده و موقعیت اجتماعی وی را به مخاطره اندازد، خداوند او را از ولایت و سرپرستی خودش بیرون می‌نماید و چنان بی‌ارزش می‌شود که شیطان نیز پذیرای او نمی‌گردد. (حر عاملی، ۱۴۱۶، جلد ۸، ص ۶۰۸)

یکی دیگر از بارزترین نمونه‌های اهمیت و لزوم جبران ضرر در شرع «قاعده‌ی لاضرر» است که از مسلمات اسلامی و مستند آن روایتی است که مطابق آن در پی دادخواهی مردی انصاری از شخصی به نام سمره بن جندب که به بهانه رسیدگی به درخت نخلش گاه‌وبی‌گاه وارد حیاط خانه‌ی او می‌شد و موجب ناراحتی فرد انصاری شده بود، پیامبر اسلام حدیث لاضرر و لاضرار را ایراد فرمودند و در نتیجه این حدیث، حکم به قطع درخت نمودند. (کافی، ۱۴۰۷، جلد ۵، ص ۲۹۴)

دسته‌بندی خسارت، متناسب با شاخص‌های گوناگونی صورت می‌پذیرد که یکی از مهم‌ترین آن، دسته‌بندی خسارت در دو گروه مادی و معنوی می‌باشد. دین اسلام تجاوز به امور معنوی را حرام شمرده است. پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) نیز بر حرمت تعدی به حقوق شخصیت و صدمه به اعتبار و حقوق معنوی افراد به اشکال گوناگون تاکید ورزیده‌اند.

خسارات واردشده بر اشخاص حقیقی به سه دسته‌ی عمده تقسیم می‌شوند:

- ۱) خسارت ناشی از صدمات جسمانی یا بدنی که شامل مواردی از جمله قطع امید از زندگی، درد و رنج، برهم خوردن تعادل یا ازدست‌دادن توانایی و قابلیت است.
- ۲) خسارات روحی که مواردی همچون رنج روحی در اثر صدمه به تمامیت جسمی، صدمه‌ی روحی ناشی از بروز یک حادثه‌ی غیرمنتظره، صدمه‌ی روحی ناشی از فوت یا آسیب جسمی و روحی نزدیکان، صدمه‌ی روحی ناشی از اهانت به باورها، صدمه‌ی روحی ناشی از ازدست‌دادن فرصت و صدمه‌ی روحی ناشی از ازدست‌دادن تعلقات موردعلاقه را شامل می‌شود.

۳) صدمه به شخصیت و حقوق مربوط به آن که شامل لطمه به شهرت و اعتبار، سلب آزادی، صدمه به حقوق مدنی، تعدی به امور محرمانه و اسرار خانوادگی، صدمه به احساسات و باورها، محرومیت از موقعیت‌ها و فرصت‌ها می‌شود.

آسیب به شخصیت اجتماعی، اعتقادی، اخلاقی افراد و... از نمونه‌های خسارات معنوی فضای مجازی در بعد فردی است و آسیب‌های خانواده، آسیب‌های روابط زوجین، تبدیل غیر هنجار به هنجار یا بالعکس، سبک زندگی و... نمونه‌هایی از خسارات معنوی فضای مجازی در بعد اجتماعی هستند.

به این ترتیب با توجه به توضیحات فوق، هدف از انجام این پژوهش، بررسی فقهی و حقوقی راه‌های جبران خسارات معنوی مرتبط با شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌باشد که شامل شناسایی مصادیق خسارات، اهمیت موضوع از نظر فقه و حقوق، بررسی قواعد فقهی و حقوقی مرتبط، بررسی قوانین موضوعه و در نهایت جمع‌بندی راه‌های جبران و ارائه پیشنهاد می‌باشد.

سؤالات پژوهش

۱) جایگاه خسارات معنوی در فقه و حقوق اسلامی چگونه است؟

۲) تفاوت‌های خسارت معنوی در فضای حقیقی با فضای مجازی خصوصاً شبکه‌های اجتماعی چیست؟

۳) با فرض اثبات اصل جبران خسارت معنوی، چه سازوکارها و روش‌های پیشگیرانه‌ای برای جبران خسارت‌های معنوی خصوصاً مرتبط با شبکه‌های اجتماعی در نظر گرفته شده است؟

پیشینه پژوهش

تحقیقات گسترده‌ای در حوزه‌های فقهی و حقوقی خسارات مادی و معنوی انجام شده است که در ادامه به بررسی برخی از آنان خواهیم پرداخت.

(حاجی عزیزی، ۱۳۸۰) در پژوهشی تحت عنوان روش‌های جبران خسارت در مسئولیت مدنی به این نتیجه رسید که جبران عینی حداقل در باب خسارت‌های مادی و مالی بر جبران بدلی مقدم است، اگرچه جبران بدلی، به خصوص از نوع پرداخت پول، گستردگی بیشتری دارد و انواع متفاوت و بخش اعظم ضررها را پوشش می‌دهد.

پژوهش فوق و نتایج آن عمدتاً ناظر بر خسارت‌های مادی می‌باشد و راهکار ارائه شده مبنی بر ترجیح جبران مالی نیز در همین راستا می‌باشد، لذا برای جبران خسارت‌های معنوی ناظر بر شبکه‌های اجتماعی نوظهور می‌بایست مکانیزم‌های جدید و متنوعی طراحی نمود.

راه‌های جبران خسارت‌های معنوی مرتبط با شبکه‌های اجتماعی از منظر فقه و حقوق

(آقمشهدی، ۱۳۸۲) در پژوهش خود با استناد به اصل ۱۷۱ قانون اساسی، قوانین عادی مختلف، رویه‌های قضایی، تبصره ۱ ماده ۲۴ قانون مطبوعات مصوب ۱۳۵۸، قانون مسئولیت مدنی، نظریه اداره حقوقی دادگستری، و قاعده لاضرر مطالبه خسارت معنوی را جایز است.

(حاتمی، ۱۳۸۲) به این نتیجه رسید که خسارت معنوی در قلمرو حقوق مدنی جایگاه مهمی دارد و دارای ابعاد گوناگون می‌باشد و از طرفی این موضوع در محاکم قضایی ایران بسیار مهجور مانده است، لذا پیشنهاداتی در حیطه وظایف قوای سه‌گانه به لزوم توجه به جبران خسارت‌های معنوی ارائه می‌گردد.

(حکمت‌نیا، ۱۳۸۷) این‌گونه عنوان نمود که هرچند آیات مستقیمی در مورد مسئولیت مدنی در قرآن استخراج نشده است، لیکن ابعاد کلی مسئولیت مدنی از قرآن کریم قابل درک است. آیاتی از قبیل ممنوعیت ظلم، ممنوعیت اضرار به دیگری، ممنوعیت اکل مال با باطل از این نوع هستند. از طرفی با نگاه به آیاتی مانند آیه‌ی احسان می‌توان حدود مسئولیت مدنی را درک کرد؛ لذا می‌توان گفت، قرآن کریم حوزه مسئولیت مدنی را بدون پاسخ نگذاشته است و خطوط کلی یک نظام را طراحی کرده است.

(نقیبی، ۱۳۸۶) با بررسی مصادیق خسارت‌های معنوی و اثبات آن، به بررسی روش‌های مختلف جبران آن پرداخت و روش جبران مالی را به‌عنوان روش پیشنهادی مطرح نمود. وی از قاعده لاضرر و قاعده نفی عسر و حرج در این پژوهش استفاده کرده است و با اثبات شمول خسارت معنوی در این دو قاعده فقهی، ضرورت جبران آن را تصدیق نمود.

در پژوهش (نیک فرجام، ۱۳۹۲) مهم‌ترین مبانی مورد استناد برای اثبات ضرورت جبران خسارت معنوی، قاعده لاضرر و پیش‌بینی دیه در مورد صدمات جسمانی منجر به خسارت معنوی بوده است. مطابق نتایج این پژوهش جبران مالی و انواع جبران‌های غیرمالی به‌منظور ترمیم ضرر معنوی در فقه اسلامی قابل دفاع می‌باشد.

(بهره‌مند، ۱۳۹۲) به این نتیجه رسید، مطابق قاعده لاضرر و نفی عسر و حرج، ضرر معنوی در اسلام نامشروع بوده و بایستی جبران گردد.

مطابق پژوهش (حکمت‌نیا و هوشمند، ۱۳۹۴) آیاتی از قرآن کریم وجود دارند که به موضوع مسئولیت مدنی، ارکان و روش‌های جبران آن اشاره کرده است. آیاتی چون ممنوعیت ضرر زدن به دیگران، ممنوعیت اکل مال به باطل، لزوم احترام جان، مال و آبرو مصادیقی از آیات قرآن کریم در راستای مسئولیت مدنی به شمار می‌روند.

(محمدی و همکاران، ۱۳۹۷) به بررسی تأثیر قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ بر امکان مطالبه خسارت معنوی و عدم نفع در نظام حقوقی ایران پرداختند که مطابق تحقیقات آنان ایجاد برخی تبصره‌ها ذیل مفاد قانونی جبران خسارت، منجر به ایجاد استثنائات غیرضروری و کاهش قلمرو مسئولیت مدنی شده است. در نهایت

تصویب قانون آئین دادرسی کیفری سال ۹۲، برخلاف ظاهر فریبنده، کاهش قلمرو مسئولیت مدنی قلمداد می‌گردد.

(نجف‌آبادی و ناصر، ۱۳۹۷) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که اصل خسارت معنوی غیرقابل‌انکار ولی نحوه جبران آن مورد اختلاف می‌باشد؛ لذا بایستی قوانین مناسب جهت جبران خسارت‌های معنوی وضع گردد.

با توسعه شبکه‌های اجتماعی و پیچیده شدن مفهوم خسارت‌های مرتبط با این بستر، تحقیقات جدیدی در حوزه خسارت‌ها مرتبط با شبکه‌های اجتماعی صورت پذیرفت که در ادامه به برخی از آنان خواهیم پرداخت.

(جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶) در بررسی مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی داده‌ها در فقه امامیه و حقوق، به این نتیجه دست یافتند که نقض حریم خصوصی دارای شرایط حکمی مسئولیت مدنی است و خسارت‌های آن جنبه معنوی دارد و جبران آن لازم است.

(غلامی و پیرهادی، ۱۳۹۶) با بررسی چالش‌های اعاده حیثیت در فضای مجازی این‌گونه مطرح کردند که چالش‌هایی چون سختی یافتن مجرم، گمنامی عامل، پیچیدگی احراز اصالت، سادگی انجام جرایم سایبری، رشد فزاینده کاربران فضای سایبر، گستره انتشار، سرعت و بلادرنگی، مانایی محتوا در فضای سایبر، عدم امکان پیشگیری، نرخ بازدید یک‌باره مواردی از چالش‌های اعاده حیثیت در فضای سایبر می‌باشد که به‌عنوان عوامل بازدارنده جبران خسارت می‌باشد.

(اله وردی، ۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان جبران خسارت بزه‌دیده در جرایم سایبری، با مطالعه قوانین بین‌المللی و قوانین موضوعه ایران، پیشنهاد بازنگری و اصلاح قوانین فعلی را ارائه نمود.

(صفری و حاجی‌عزیزی، ۱۳۹۸)، به این نتیجه رسیدند که نظام حقوقی ایران در خصوص مطالبه جبران ضررهای جمعی با خلأ قانونی مواجه می‌باشد. از طرفی مطابق یافته‌های این پژوهش، نامحصور بودن زیان‌دیدگان نباید موجب ازبین‌رفتن حق مطالبه خسارت شود.

(آهنگران، ۱۳۹۸) به بررسی وضعیت نظام حقوقی فعلی در مواجهه با مسئولیت مدنی پرداخت و پیشنهادهایی جهت تنظیم قوانین پویا متناسب با تحولات عصر حاضر ارائه کرده است.

نتایج بررسی پژوهش‌های انجام شده در حوزه خسارت‌های معنوی و نظام‌های فقهی و حقوقی مرتبط با آن با تاکید بر شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان پدیده‌ای جدید و تأثیرگذار در رفتار و تعاملات اجتماعی، حاکی از آن است که در پژوهش‌های فقهی و حقوقی ضمن اثبات وجود خسارت‌های معنوی و لزوم پرداختن به آن، بر این مهم نیز تاکید گردید که در نظام حقوقی فعلی علی‌رغم توجه شارع مقدس به اصل نفی خسارت‌های معنوی، مکانیزم‌های حقوقی و قانونی جبرانی متناسب با آن، مورد تدبیر قرار نگرفته است.

از طرفی تحقیقات جدید پیرامون شبکه‌های اجتماعی و مسئولیت مدنی نیز حاکی از آن است که برخلاف آنکه خسارت‌های معنوی در بستر شبکه‌های اجتماعی شدیدتر و پیچیده‌تر شده‌اند، لیکن در مواجهه با آن، نظام حقوقی مشخص و پویا طراحی نشده و همچنان جبران خسارت‌های معنوی در شبکه‌های اجتماعی مهجور مانده است؛ لذا در این پژوهش باهدف شناسایی خسارت‌های معنوی و انواع آن با توجه به شبکه‌های اجتماعی، روش‌های فعلی بررسی و پیشنهادات لازم ارائه گردید.

در ادامه در فصل دوم به مفهوم‌شناسی خسارت معنوی و شبکه‌های اجتماعی خواهیم پرداخت، در فصل سوم به بررسی مبانی پایه فقهی و حقوقی جبران خسارت معنوی می‌پردازیم، در فصل چهارم به روش‌های جبران خسارت معنوی ناظر بر شبکه‌های اجتماعی با اتکا بر روش‌های موجود و پیشنهاد روش‌های جدید خواهیم پرداخت و در آخر در فصل پنجم به ارائه جمع‌بندی مباحث و پیشنهادات پژوهش می‌پردازیم.

فرضیه‌های پژوهش

۱) اصل خسارت معنوی و نهی از آن در منابع فقهی و حقوقی مورد پذیرش است، ولی ساز و کارها و روش‌های پیشگیرانه جبران آن نیازمند بررسی بیشتری بوده و جای بحث دارد.

۲) فضای حقیقی و فضای مجازی به لحاظ اصل وقوع خسارت معنوی در آن با هم مشترک هستند، ولی به دلیل تفاوت‌های ماهوی و ساختاری عمق و شدت اثر آن در میزان خسارات معنوی و ساز و کارهای جبرانی آن متفاوت است.

۳) روش‌های جبران خسارت‌های معنوی در فقه و حقوق موجود است، لیکن رویه قضایی موجود پاسخگو و بازدارنده این نوع از خسارات نمی‌باشد.

اهداف تحقیق

۱) بررسی جایگاه خسارات معنوی در فقه و حقوق اسلامی

۲) بررسی تفاوت‌های خسارت معنوی در فضای حقیقی با فضای مجازی خصوصاً شبکه‌های اجتماعی

۳) بررسی سازوکارهای پیشگیرانه و جبرانی جبران خسارت‌های معنوی مرتبط با شبکه‌های اجتماعی

ضرورت پژوهش

تاکید ویژه منابع فقهی بر نفی ضرر و زیان معنوی به دیگران حاکی از اهمیت و توجه شارع مقدس به این مقوله و لزوم اتخاذ تدابیر پیشگیرانه و جبرانی برای آن می‌باشد.

باوجود اهمیت و جایگاه ویژه‌ی خسارت معنوی در حقوق مدنی، اما همچنان این مهم در محاکم قضایی ایران مهجور مانده است. خسارت معنوی دامنه وسیعی از مصادیق را در بر می‌گیرد و صرفاً به هتک حرمت و صدمه به